

Prisilno iseljavanje Srba iz Podravine i Kalničkog prigorja u ljeto i ranu jesen 1941. godine

FILIP ŠKIJAN

Institut za migracije i narodnosti
Trg Stjepana Radića 3
HR- 10000 Zagreb

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno/Received: 12. 12. 2012.
Prihvaćeno/Accepted: 15. 02. 2013.

Autor u tekstu donosi podatke o preseljenju Srba s područja kotara Ludbreg, Koprivnica, Đurđevac i Križevci u Srbiju u ljeto i ranu jesen 1941. godine. Na temelju arhivskih dokumenata, objavljene građe, literature i usmenog iskaza autor daje pregled organizacije otpremanja Srba u useljeničko-iseljeničke logore, njihova iseljavanja u Srbiju i puštanja jednog dijela Srba (oni iz sela Osijek Vojakovački) iz useljeničko-iseljeničkih logora kućama. U tekstu su doneseni i primjeri molbi za puštanje iz logora, popis puštenih iz logora i podaci o Slovencima i Hrvatima koji su doselili na imanja iseljenih Srba.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, 1941. godina, Srbi, Nezavisna Država Hrvatska, Podravina, Križevci, iseljavanje, iseljenički logori

Uvod

Srbi su na području Podravine i Kalničkog prigorja naseljeni od 16. stoljeća. Prema popisima stanovništva provedenim u prvoj polovini 20. stoljeća, vidljivo je da su Srbi u to vrijeme činili značajan postotak stanovništva u četiri podravsko-kalnička kotara. Godine 1931. na području kotara Đurđevac (općine Đurđevac, Ferdinandovac, Kalinovac, Kloštar, Molve, Pitomača, Podravske Sesvete, Šemovci i Virje) od 52 258 stanovnika bilo je 686 Srba, na području kotara Koprivnica (općine Drnje, Đelekovec, Gola, Hlebine, Koprivnički Ivanec, Legrad, Novigrad, Peteranec, Sokolovac i Ždala) od 44 615 stanovnika bilo je 4 967 Srba, na području grada Koprivnice od 9 472 stanovnika bilo je 274 Srba, na području kotara Ludbreg (općine Ludbreg, Mali Bukovec, Martijanec i Rasinja) od 29 533 stanovnika bilo je 1 627 Srba, na području kotara Križevci (općine Gradec, Raven, Sveti Ivan Žabno, Sveti Petar Čvrstec, Sveti Petar Orehovec,

Vojakovac i Vrbovec) od 54 490 stanovnika bilo je 2 819 Srba, a na području Križevaca od 7 035 stanovnika bilo je 133 Srba.¹ Na području Podravine i Kalničkog prigorja gdje je 1941. godine moglo živjeti između 10 000 i 11 000 Srba, u ljeto 1941. godine provedena su iseljavanja Srba i oduzimanja srpske imovine, kao i u ostalim predjelima sjeverozapadne Hrvatske. Ipak, iseljavanja Srba iz Podravine i Kalničko-bilogorskog prigorja realizirana su u znatno manjem obujmu nego iseljavanja Srba iz zapadne Slavonije, istočne Slavonije ili iz bjelovarskog područja. Osim toga, iako su prema planu podravski i kalnički Srbi trebali biti deportirani u Srbiju u znatno većem broju, jedan dio njih vraćen je iz logora Bjelovar i Požega njihovim kućama. Spomenuto je, uz poganovačke (kotar Našice) i garešničke (srpska sela u okolici Garešnice)

¹ Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, *Knjiga II., Prisutno stanovništvo po veroispovesti*, Beograd: Državna štamparija, 1938.

Srbe, jedinstven slučaj vraćanja pravoslavnih Srba iz iseljeničkih logora kućama.

Zakonske odredbe protiv Srba

Uz medijsku propagandu koja je od uspostave NDH bila nesmiljena prema Srbima, paralelno je tekla i protusrpska pravna regulativa. Već u prvih nekoliko tjedana nakon uspostave NDH donesen je niz protusrpskih odredbi koje su Srbe trebale napraviti građanima drugog reda. *Zakonsku odredbu za odbranu naroda i države*, prvu zakonsku odredbu koja nije bila uperena samo protiv Srba, već i protiv svih onih koje su ustaše smatrali neprijateljima novouspostavljenog režima, donio je poglavnik dr. Ante Pavelić 17. travnja 1941. godine. U njoj stoji da »tko bilo na koji način povrijedi čast ili životne interese hrvatskog naroda ili bilo na koji način ugrozi opstanak Nezavisne Države Hrvatske ili državne vlasti, pa makar djelo ostalo samo u pokušaju, čini se krivcem zločina veleizdaje«. U drugoj točki ove *Odredbe* stoji da »takvoga čeka kazna smrti«. ² Njome si je Pavelić omogućio retrogradno kažnjavanje onih za koje je smatrao da bi mogli smetati na bilo koji način novoj vlasti. Radilo se, dakako, o Židovima, Srbima, Romima i Hrvatima antifašistima. Istog dana u Zagrebu je počeo djelovati i prvi Izvanredni narodni sud, a ubrzo su se takvi sudovi pojavili i u ostalim većim mjestima NDH. ³ Izvanredni narodni sudovi imali su opsežnu djelatnost pa su dnevno mogli donijeti i po nekoliko stotina osuda. Dovoljno je bilo da čovjek izgovori koju riječ protiv poglavnika ili novouspostavljene države i bude optužen za veleizdaju. Ako je neki ustaša poželio neku srpsku ili židovsku trgovinu, njezina se vlasnika moglo optužiti za sabotažu i također osuditi na Izvrednom narodnom sudu. Mjesec dana kasnije osnovani su i Prijeki sudovi. ⁴ Između Izvanrednih narodnih sudova i Prijekih sudova nije bilo velike razlike. Dana 24.

lipnja 1941. godine osnovan je prvi pokretni prijeki sud u Zagrebu, a potom i u Banjaluci, Bihaću, Brčkom i Derventi. ⁵ Pokretni prijeki sudovi imali su nadležnost na čitavom području NDH. ⁶ Pavelić je 5. srpnja povećao ovlasti Prijekih sudova davši im slobodu da najstrože kažnjavaju one koji pišu ili štampaju knjige, novine ili letke u kojima se nepovoljno govori o ustaškoj državi. ⁷

Solunski dobrovoljci iz Srbije, Bosne i Hercegovine i pasivnih dijelova Hrvatske početkom dvadesetih godina 19. stoljeća naseljeni na području Slavonije i Srijema suočili su se s prvim praktičnim problemima već 18. travnja 1941. godine kad je donesena *Odredba o nekretninama tzv. dobrovoljaca*. Tom Odredbom Pavelić je proglasio dobrovoljačku zemlju, odnosno zemlju podijeljenu solunskim dobrovoljcima nakon Prvog svjetskog rata i oštećenim Srbima nije dao pravo na odštetu. ⁸ Zemlju solunskih dobrovoljaca poglavnik je odlučio »pokloniti hrvatskim seljacima«, kako stoji u trećoj točki spomenute *Odredbe*. Time je Pavelić Srbe u NDH podijelio na dvije skupine: prva skupina bili su Srbi koji su iz Srbije doselili nakon 1900., a druga skupina Srbi čije su porodice već otprije bile nastanjene na području teritorija NDH. ⁹

Istovremeno s donošenjem *Zakonske odredbe za odbranu naroda i države* 25. travnja 1941. godine donesena je i *Zakonska odredba o zabrani ćirilice na teritoriju NDH*. Njome je započelo masovno mijenjanje imena ulica, naselja, a ubrzo nakon toga i izbacivanje pojedinih riječi iz svakodnevne upotrebe. Već 19. travnja 1941. godine dolazi i do preimenovanja ulica u Zagrebu »koje

² *Narodne novine*, 17. travnja 1941., br. 4., str. 2.

³ Izvanredni narodni sudovi postavljeni su u Banjaluci i u Karlovcu. Vidi: *Narodne novine*, 8. svibnja 1941. i *Narodne novine*, 9. svibnja 1941.

⁴ *Narodne novine*, 20. svibnja 1941., br. 32., str. 1. ili *Zbornik zakona i naredaba NDH*, knj. 1., br. 152., Zagreb, 1941., str. 104-105.

⁵ Nikola Živković, Petar Kačavenda, *Srbi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Beograd: Institut za suvremenu istoriju 1998., str. 16.

⁶ *Narodne novine*, 24. lipnja 1941., br. 58., str. 2. i *Zbornik zakona i naredaba NDH*, knj. 1., br. 275., Zagreb, 1941., str. 196.

⁷ Živković, Kačavenda, *Srbi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, str. 16.

⁸ *Hrvatski narod*, br. 66, 19. travnja 1941., str. 1.

⁹ Nevenko Bartulin, *Ideologija nacije i rase: ustaški režim i politika prema Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. - 1945.*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 39., Zagreb, 2007., str. 225.

nemaju ništa zajedničko s hrvatskim narodom«, kako piše *Hrvatski narod*.¹⁰ Ubrzo je počelo i skidanje svih srpskih natpisa u gradu: »U Zagrebu ne smije ostati niti jedan natpis, koji bi podsjećao na bivše režime koji se, hvala budi Bogu, više nikada ne će povratiti.«¹¹ U okolici Sarajeva potpukovnik Franjo Vidas naredio je uklanjanje svih ćirilčnih natpisa i spomenika iz »srpskog i jugoslavenskog doba«. ¹² Promijenjena su i imena brojnih naselja. Tako su 25. kolovoza 1941. godine Srpske Moravice promijenile ime u Hrvatske Moravice,¹³ Mrkonjić Grad ponovno je postao Varcar Vakuf, a promijenjena su i imena naselja u Lici, Slavoniji i sjeverozapadnoj Hrvatskoj.¹⁴ Čišćenje je provedeno i u jeziku pa 29. travnja izlazi članak o uklanjanju srbizama i rusizama iz hrvatskog jezika u sudovima NDH.¹⁵ U *Zakonskoj odredbi o hr-*

vatskom jeziku, njegovoj čistoći i pravopisu stoji: »Jezik, što ga govore Hrvati, jest po svom izvoru, po povijesnom razvitku, po svojoj rasprostranjenosti na hrvatskom narodnom području, po načinu izgovora, po slovničnim pravilima i po značenju pojedinih riječi izvorni i osebujni jezik hrvatskog naroda, te nije istovjetan ni s jednim drugim jezikom, niti je narječje bilo kojeg drugog jezika ili bilo s kojim drugim narodom zajedničkog jezika. Zato se zove hrvatski jezik.«¹⁶ Time se željelo dati do znanja da u hrvatskom jeziku nema mjesta riječima iz srpskog jezika. Smjene srpskih i židovskih autora provedene su i na radiju. Njih je već 30. travnja 1941. godine najavio Radovan Latković, novi ravnatelj Hrvatske radiopostaje.¹⁷

Zakonskom odredbom o državljanstvu donesenom 30. travnja 1941. godine utvrđeno je da državljanin NDH može postati samo onaj tko je »svojim držanjem dokazao da nije radio protiv oslobodilačkih težnji hrvatskog naroda i koji je voljan spremno i vjerno služiti hrvatskom narodu«. ¹⁸ Iako je spomenuta *Odredba* u sebi nosila klauzulu da državljanin NDH mora biti arijeuskog podrijetla, u osnovi usmjerenu protiv Židova i Roma, pitanje držanja pojedinaca u vrijeme Kraljevine Jugoslavije moglo je biti proizvoljno protumačeno, što bi značilo da je svatko mogao biti optužen za protudržavnu aktivnost i na taj način bilo bi mu uskraćeno pravo na državljanstvo.

Ustaše u praksi nisu mogli pronaći zbirnu etničku definiciju za pravoslavnu manjinu u NDH pa su ih definirali na temelju vjerske opredijeljenosti. Stoga je trebalo uništiti prvu instituciju koja je okupljala pravoslavce u NDH, Srpsku pravoslavnu crkvu - glavni rasadnik srpskog identiteta u NDH.¹⁹ Jedan od oblika uništavanja utjecaja Srpske pravo-

10 *Hrvatski narod*, br. 66, 19. travnja 1941., str. 9. Nazivi ulica promijenjene su i u drugim naseljima, npr. u Daruvaru (*Hrvatski narod*, br. 163., 27. srpnja 1941., str. 8), Osijeku (*Hrvatski narod*, br. 166., 30. srpnja 1941., str. 5), Varaždinu (*Hrvatski narod*, br. 223., 25. rujna 1941., str. 6.).

11 *Hrvatski narod*, br. 70., 23. travnja 1941., str. 10.

12 Živković, Kačavenda, *Srbi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, str. 99-100.

13 *Narodne novine*, 25. kolovoza 1941., br. 110., str. 1. Inače, do 1922. godine Srpske Moravice zvale su se Komorske Moravice, a prije toga Donje Moravice, za razliku od Gornjih Moravica. Kasnije su dobile naziv Brod Moravice. U listu *Hrvatski narod* 29. srpnja 1941. izašao je članak pod naslovom »Hrvatske Moravice - tim je skinuta jedna velika sramota koja je vladala zadnjih desetljeća«. Članak je izašao povodom odluke da se mjesto preimenuje u Hrvatske Moravice. (*Hrvatski narod*, br. 165., 29. srpnja 1941., str. 13.) Službeno preimenovanje uslijedilo je 25. kolovoza, a 26. kolovoza izašao je članak »Hrvatske Moravice proglašene« (*Hrvatski narod*, br. 193., 26. kolovoza 1941.). U NDH je preimenovanje mjesta bila uobičajena pojava. Tako su preimenovana mjesta Srpsko Polje (Otočac) u Hrvatsko Polje i Srpska Kapela (Vrbovec) u Hrvatska Kapela (*Narodne novine*, 6. listopada 1941.). Promijenjena su i imena sela Gradinsko Karađorđevo (Virovitica) u Tomislavovac, Novo Obilićevo (Slatina) u Zvonimirovac i Njegoševac (Našice) u Našički Antunovac (*Narodne novine*, 20. rujna 1941.). Neka od ovih naselja, posebno ona u kojima su živjeli solunski dobrovoljci, a koja su postojala i prije njihova naseljavanja, dobila su svoja stara imena.

14 *Novi list*, br. 9., 7. svibnja 1941., str. 6.

15 *Hrvatski narod*, br. 77., 30. travnja 1941., str. 6. U *Novom listu* navedeni su i primjeri. Primjerice, nadmetanje

postaje natječaj, jeftimba, a podstrek poticaj, pobuda i slično. *Novi list*, br. 44., 12. lipnja 1941., str. 4.

16 *Narodne novine*, br. 102., 14. kolovoza 1941.

17 *Novi list*, br. 2., 30. travnja 1941., str. 15.

18 *Narodne novine*, 1. svibnja 1941.; *Zbornik zakona i naredaba NDH*, 1941., str. 42.

19 Bartulin, *Ideologija nacije i rase: ustaški režim i politika prema Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. - 1945.*, str. 228-229. Ustaše su 1942. godine osnovali Hrvatsku pravoslavnu crkvu koja je Srbima u NDH trebala osigurati barem nominalno ravnopravan odnos s Hrvatima.

slavne crkve bilo je iseljavanje pravoslavnih svećenika, što je većinom učinjeno početkom srpnja 1941. godine. Drugi oblik bilo je prisilno prelaženje s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest. Već 3. svibnja 1941. godine poglavnik dr. Ante Pavelić donio je *Zakonsku odredbu o prijelazu s jedne vjere na drugu*²⁰ kojom se određenim kategorijama srpskog stanovništva u NDH omogućava zakonski prijelaz na rimokatoličku i druge priznate vjeroispovijesti. Srbima, dakle, ukoliko nisu željeli iseliti ili stradati u nekom od pokolja, nije preostajalo drugo nego prijeći na rimokatoličku ili neku drugu priznatu vjeroispovijest.²¹

Hrvatsko - njemački dogovori o iseljavanju Srba iz NDH²²

Ustaše su srpsko pitanje u NDH željeli riješiti po načelu trećina. Jednu trećinu Srba trebalo je iseliti, jednu trećinu poubijati, a jednu trećinu preobratiti na rimokatoličku vjeroispovijest. Ta te-

20 *Narodne novine*, 4. svibnja 1941.

21 Marko Aurelio Rivelli, *Nadbiskup genocida*, Nikšić: Jansen, 1999., str. 40. Međutim, iseljavani su i oni Srbi koji su se obratili na rimokatoličku vjeroispovijest. (Marica Karakaš-Obradov, Migracije srpskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 43, br. 3, Zagreb, 2011, str. 808.)

22 O dogovorima o iseljavanju Srba iz NDH i useljavanju Slovenaca u NDH vidi u: O iseljavanju Srba vidi općenito u: Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna država Hrvatska*, Zagreb: Liber, 1977. str. 167-171; Andrija Ljubomir Lisac, *Deportacije Srba iz Hrvatske 1941.*, *Historijski zbornik*, god. IX., Zagreb, 1956., str. 125-145; Ivo Goldstein, *Iseljavanje Srba i useljavanje Slovenaca u NDH 1941. godine*, *Med srednjo Evropo in Sredozemlje: Vojetov zbornik* (ur. S. Jerše), Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006., str. 595-605; Slobodan D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, Beograd: Narodna knjiga : Institut za savremenu istoriju 1981.; Miodrag Bjelić, *Sabirni ustaški logor u Slavonskoj Požegi 1941. godine*, Beograd: Muzej žrtava genocida, 2008.; Karakaš - Obradov, *Migracije srpskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske*, str. 801-826; Tone Ferenc, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941. do 1945.*, Ljubljana – Beograd: Partizanska knjiga TOZD Založba : Partizanska knjiga OOUR Izdavačko-publicistička delatnost, 1979., str. 232-240; Filip Škiljan, *Prisilna iseljavanja Srba iz Moslavine*, *Historijski zbornik*, god. LXV., br. 1, Zagreb 2012, str. 152-153.

orija nikada nije zapisana u ustaškim programskim spisima ni zabilježena u tisku NDH, ali iz ustaške represivne politike prema Srbima moguće je zaključiti da je ustaški teror nad Srbima za cilj imao teoriju o trećinama. Hermann Neubacher, njemački povjerenik za Jugoistok sa sjedištem u Beogradu, tvrdio je da Pavelićeva formula o trećinama podsjeća na istrebljivanja u vrijeme »vjerskih ratova u najkrvavijim vremenima«.²³

Ideja o raseljavanju Srba s područja NDH javila se odmah nakon njene uspostave. Nijemci su već 6. svibnja u Grazu održali konferenciju o preseljenju 260 000 Slovenaca s područja Donje Štajerske na područje Srbije. Zaključeno je da tome treba odmah pristupiti. Nakon konferencije u Grazu, polovicom svibnja održana su još dva sastanka u Beogradu. Međutim, nakon njih došlo je do naglog preokreta u njemačkim planovima. Dana 4. lipnja u njemačkom veleposlanstvu održana je konferencija na kojoj je Njemačku zastupao Siegfried Kasche, njemački opunomoćenik u Zagrebu, a NDH Slavko Kvaternik. Na konferenciji je dogovoreno da se u razdoblju od 4. lipnja do 31. listopada 1941. godine Slovenci iz Štajerske premjeste u NDH, a Srbi iz NDH u Srbiju. Deportiranje je trebalo biti organizirano u tri vala. Prvi val trebao je trajati od 7. lipnja do 5. srpnja, i u njemu je trebalo biti preseljeno 5 000 slovenskih intelektualaca iz Donje Štajerske u Srbiju. Izuzetak su bili katolički svećenici koji su trebali biti deportirani u NDH. Iz NDH u Srbiju trebali su biti deportirani pravoslavni svećenici s obiteljima. Iz Gorenjske je također trebalo biti deportirano oko 4 000 intelektualaca. U drugom valu koji je trebao trajati između 10. srpnja i 30. kolovoza iz Slovenije u NDH trebalo je biti deportirano 25 000

23 Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918. - 2008*. Zagreb: Novi liber, Europapress holding, 2008., str.258-259. Hermann Neubacher, *Specijalni zadatak Balkan*, Beograd: Službeni list, 2004. Teorija o trećinama vidljiva je i iz literature koja govori o ustašama i njihovu odnosu prema Srbima u NDH. O tome vidi u: Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna država Hrvatska*, str. 162-178.; Jozo Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941. - 1945.*, *Okupacija i kolaboracija* Zagreb: EPH: Liber, 2010., str. 437-463; Bogdan Krizman, *Pavelić između Hitlera i Musolinija*, Zagreb: Globus, 1980., str. 117-137.

Slovenaca, a NDH je trebala deportirati isto toliko Srba. U zadnjem valu od 15. rujna do 31. listopada trebalo je deportirati 65 000 slovenskih seljaka s područja Gorenjske u NDH, NDH je trebala iseliti isto toliko Srba u Srbiju, kao i 30 000 Srba kojima NDH ne priznaje status državljanstva.²⁴ Budući da preseljenje Srba i useljavanje Slovenaca nije išlo tako lako, brojke useljenih Slovenaca i brojke iseljenih Srba smanjivale su se na drugim sastancima koje su u vezi s izmjenom stanovništva održali Nijemci i vlasti NDH. Tako je na sastanku 18. ko-

24 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 464., 7811/41. Treba napomenuti da je krajnji rezultat preseljavanja bio uvelike drugačiji. Naime, u prvoj fazi iz južne Štajerske u Srbiju preseljeno je 4 470 osoba, a iz Kranjske 2 250 osoba. U NDH je tom prilikom useljeno svega 397 slovenskih svećenika. U drugoj fazi je u NDH useljeno 10 200 Slovenaca, a treća faza je izostala. (HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 493., 18856/41). Nakon uspostave NDH na području kotara Ludbreg trebalo je, kao i u drugim kotarima NDH, biti smješteno 2 500 Slovenaca. Dana 12. srpnja 1941. godine kad kotarska oblast u Ludbregu izvještava Državno ravnateljstvo za ponovu, na području Ludbrega nema slobodnih imanja, osim jednog koje je posjedovao pravoslavni svećenik u Čukovcu, a koji je u tom trenutku iseljen. Na području Općine Ludbreg trebalo je biti smješteno 987 Slovenaca, na području Općine Rasinja 854 osoba, a na području Čukovca i Bolfana 660 osoba. Slovenci su trebali biti smješteni po srpskim kućama, a za to je u ludbreškom kotaru postojao i nacrt. (HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 443., 821/41). Sličan plan postojao je i za kotar Križevce. Ondje je na području Općine Vojakovac trebala biti smještena 1 381 osoba, i to u Vojakovački Osijek 336, u Marinovac 2, u Vojakovački Ivanec 29, u Čabraje 91, u Vojakovac 245, u Mičijevece 30, u Vujiće 63, u Pobrđane 92, u Kostadinovac 46, u Velike Sesvete 217, u Male Sesvete 93, a u Kloštar 137 osoba. Na području Općine Sveti Ivan Žabno trebale su biti smještene 52 osobe u Brezovljane, 66 u Sveti Ivan Žabno, 3 u Cirkvenu, 47 u Cepidlak, 56 u Remetinec, 118 u Stari Glog, 159 u Kovačevac, 62 u Rovišće, 194 u Kraljevac, 53 u Hrsovo, 2 u Hrsovo Brdo, 4 u Predavac i 5 osoba u Roviško Brdo. Na području Općine Vrbovec trebala je biti nastanjena 91 osoba u Salnik, 21 u Hudovo, 151 u Lipnicu, 1 u Vrbovec, 2 u Brčevac i 5 osoba u Lukovo. Na području Općine Gradec u Gradec su trebale biti naseljene 4 osobe, a u Veliki Brezovac 7 osoba. Na području Križevaca je trebalo biti nastanjeno 16 osoba. Vidljivo je, dakle, iz plana naseljavanja Slovenaca da su oni trebali biti nastanjeni u srpske kuće te da je iseljavanje Srba očito trebalo biti sistematsko i potpuno. (HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 444., 1166/41).

lovoza 1941. godine dogovoreno da će u trećoj fazi preseljenja biti iseljeno svega 30 000 Slovenaca, a ostatak od 15 000 bit će iseljen nakon rata. Navodno iseljavanje ostatka Slovenaca nije bilo ni planirano jer je utvrđeno da je većina njih zapravo njemačkog podrijetla. Predstavnicima NDH smatrali su da, bez obzira na smanjeni broj Slovenaca, broj Srba koji treba iseliti iz NDH mora ostati isti, tj. da ne bi trebalo doći do smanjenog broja iseljavanja Srba u Srbiju, što Nijemci nisu prihvatili. Da bi se dogovor između Nijemaca i ustaških vlasti mogao provesti, vlasti NDH morale su osnovati poseban ured za provedbu deportacija. Taj je ured osnovan 20. lipnja 1941. godine pod nazivom Odjel za preseljenje i naseljavanje pučanstva u sklopu Odjela za kolonizaciju. Međutim, spomenutom Odjelu je već nakon četiri dana promijenjeno ime u Državno ravnateljstvo za ponovu.²⁵ Na čelu Državnog ravnateljstva za ponovu nalazio se Josip Rožanković. Tomo Grgić stavljen je na čelo Državnog ravnateljstva za ponovu i njegov zadatak bio je izvršiti »iseljavanje Srba s područja NDH i sve poslove s tim radom skopčane«. ²⁶ Uz njega su bili Dragutin Penava, Milutin Jurčić, predstojnik Ureda za iseljavanje i Stjepan Vedrina, predstojnik Ureda za useljavanje. Na čelo logora u Bjelovaru postavljen je pješački poručnik Stanko Ostojić,²⁷ na čelo logora u Požegi Ivan Stier, a na čelo logora u Capragu Ljubomir Sessegia.²⁸ Sastanak ravnatelja Državnog ravnateljstva za ponovu Josipa Rožankovića sa svim županima velikih župa uslijedio je 4. srpnja 1941. godine. Na njemu je županima objašnjeno kako treba postupati na lokalnom nivou.²⁹

25 Državno ravnateljstvo za ponovu imalo je u svom djelokrugu uređenje svih poslova useljavanja, smještaja i iseljavanja pučanstva, preuzimanje i predaju posjeda i ostalih dobara iz ruke iseljenih u ruke useljenih, odnosno naseljenih te pripremnu upravu na takvim imanjima i dobrima. (Živana Hedbeli, Ponova - Arhivsko gradivo Ureda za podržavljeni imetak Nezavisne Države Hrvatske, *Ljetopis SKD Prosvjeta*, sv. VI, Zagreb 2001. str. 512.)

26 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 441., 95/41.

27 Isto, kutija 441., 120/41,

28 Lisac, Deportacije Srba iz Hrvatske 1941., str. 120-121.

29 Goldstein, Iseljavanje Srba i useljavanje Slovenaca u NDH 1941. godine, str. 599.

Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz Podravine i Kalničko-bilogorskog prigorja

Izrada popisa i postavljanje upravitelja nad srpskom imovinom

Prve mjere poduzete nakon uspostave NDH koje su trebale determinirati buduće potencijalne iseljenike bili su popisi koje su kotarske vlasti provodile da bi ustanovile tko je od pripadnika grčko-istočne vjere bio zaposlen ili je još uvijek zaposlen u državnoj službi. Na području kotara Ludbreg popisano je 11 osoba pravoslavne vjeroispovijesti zaposlenih u državnoj službi. Od toga njih troje bili su ruske izbjeglice koje su zauzimale važne položaje u ludbreškom društvu (liječnica u Ludbregu, nastavnik u ludbreškoj školi i dnevničar u ludbreškoj školi).³⁰ Ostali su uglavnom bili zaposleni u školi ili su bili umirovljenici. Jedan od njih, učitelj iz Bolfana, bio je interniran u Lepoglavi već od travnja 1941. godine kad su izvršena prva uhićenja na području ludbreškog kotara.³¹ Sličan popis napravljen je i na području Općine Sveti Ivan Žabno u kojoj je, osim na području Općine Vojakovac, bilo najviše pravoslavnih Srba u križevačkom kraju. Ondje su 30. srpnja 1941. godine popisani svi trgovci, sitničari (trgovci koji su držali sitne kućne potrepštine), krčmari, obrtnici i mlinari pravoslavne vjere. Spomenuti popis sastavljen je da bi se ustanovilo u kojim je radnjama, trgovinama i objektima postavljen povjerenik, a u kojima to nije učinjeno. Iz popisa je vidljivo da su samo u trgovini mješovite robe i tvornici laštila vlasnika Jove Latasa za povjerenike postavljeni Đuro Jakopović i Vlado Bakar. U ostalih osam

objekata na području Kraljevca, Kovačevca, Cepidlaka, Hrsova i Svetog Ivana Žabna povjerenici nisu postavljeni.³² Općinski načelnik iz Vojakovca napravio je sličan popis istog dana kad i načelnik iz Svetog Ivana Žabna. Na popisu trgovaca i obrtnika iz Općine Vojakovac bilo je pet osoba (iz Vojakovca, Osijeka i iz Velikih Sesveta).³³ Za područje Ludbrega sastavljen je i opći popis »grčko-istočnjaka«. Spomenuti popis izrađen je u srpnju 1941. godine, a obuhvaća 384 srpskih obitelji.³⁴ Na području Križevaca popisi su sastavljeni 3. kolovoza 1941. godine, a iz njih je vidljivo u kojim slučajevima povjerenici nisu postavljeni na imanja pravoslavaca. Takvih je slučajeva križevački gradonačelnik naveo čak 34. Iz dopisa koji je poslao vidljivo je koliko je i sam bio nesiguran u odluci kome treba postaviti upravitelja nad imovinom, a kome ne. Da bi sebe lišio odgovornosti, odlučio je upitati za savjet Državno ravnateljstvo za ponovu. Budući da se u 27 slučajeva radilo ili o izuzetno siromašnim građanima, o Srbima koji su zatražili prijelaz na rimokatoličku vjeru ili o osobama koje su u mješovitom braku, sam je odlučio da neće postavljati upravitelja nad imovinom. U preostalih sedam slučajeva navodi razloge zašto pojedincima ne bi trebalo postavljati povjerenike (nikada se nisu isticali protiv interesa hrvatskog naroda, zatražili su prijelaz na rimokatoličku vjeru, imaju malo imovine i slično).³⁵

Također, popisana je i imovina Srpske pravoslavne crkve. Na području Križevaca sastavljen je popis svih nekretnina i pokretnina u pravoslavnim crkvama. Tako su 23. srpnja 1941. godine, nakon iseljavanja pravoslavnog svećenstva, popisane sve nekretnine i pokretnine u crkvi Svetog Jovana u Svetom Ivanu Žabnom, crkvi Vaznesenja Gospodnjeg u Rovišću, crkvi Svete Petke u Salniku, crkvi Svetog Nikole u Lipnici, crkvi Svetog Đurađa u Vojakovcu, crkvi Svetog Ilije u Pobrđanima i u crkvi Svetog Nikole u Vojakovačkom Osijeku.³⁶ U

30 Ustaške vlasti su prema Rusima, odnosno emigrantima iz Rusije imali poseban odnos. Naime, Rusi, Crnogorci, Bugari, Rumunji i Ukrajinci nisu bili proganjani. Već početkom kolovoza 1941. uslijedila je uputa prema kojoj se od uhićenja, deportiranja i gubljenja posla izuzimaju žitelji rumunjskog, makedonskog (bugarskog), ruskog i ukrajinskog podrijetla, kao i oni Crnogorci koji se nisu ogrješili o interese hrvatskog naroda. (HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 448., 2446/41.).

31 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 445., 1534/41..

32 Isto, kutija 453., 4260/41.

33 Isto, kutija 471., 10247/41.

34 HDA, Velika župa Zagorje, kutija 10., 2903/41.

35 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 454., 4312/41.

36 Isto, kutija 448., 2374/41.

spomenute parohije (Vojakovac, Salnik, Rovišće i Sveti Ivan Žabno), nakon iseljavanja pravoslavnog svećenstva, postavljeni su odbori za čuvanje crkvene imovine. Dana 7. kolovoza 1941. godine povjerenici su postavljeni i u radnje iseljenih Srba i Židova na području Općine Sokolovac u kopri-
vničkoj Bilogori.³⁷ Doduše, do toga datuma nije bilo masovnih iseljavanja iz Sokolovca i okolice, ali su istaknuti Židovi i Srbi već bili zatočeni u koncentracionim logorima. Tako načelnik Općine Sokolovac žalio je što je prilikom iseljavanja Židova postupano prebrzo pa je država tom prilikom oštećena jer se nije saznalo za sve »tražbine« spomenutih Židova koji su uglavnom bili trgovci.³⁸ Istom brzinom postupalo se i u iseljavanju Srba koji su bez svoje imovine ostajali u vrlo kratkom roku pa nisu stigli prijaviti državi sve svoje vjetrovnike kako bi ih ona mogla kasnije prisiliti da plate svoje dugove. Predavanje srpskih posjeda povjerenicima na području Općine Sokolovac vodilo se osobito precizno. Na svim većim napuštenim srpskim posjedima postavljeni su povjerenici, uglavnom Hrvati iz istih ili najbližih sela.³⁹ I u manjim mjestima, poput Ždala u hrvatskom predkordavljju, bilo je pojedinačno nastanjenih Srba. Jednu od većih kuća u tom mjestu posjedovao je trgovac Janko Njegovan. On je očigledno vrlo brzo shvatio kakva je politika novih vlasti prema Srbima pa je svu svoju imovinu prodao trgovcu Cimermanu, nadajući se da će na taj način barem zaraditi novac. Međutim, zbog blizine mađarske granice, u Ždali je trebao biti stacioniran Razdjel rizičke straže pa je kuća Janka Njegovana trebala biti pretvorena u sjedište carine. Cimerman je tražio da mu se ustupi kuća interniranog ili izbjeglog židovskog trgovca Adama Venera s inventarom u

zamjenu za objekt koji je kupio od Njegovana koji je nakon prodaje odselio u obližnju Pitomaču.⁴⁰ Iz ovog primjera vidljivo je kako su samo rijetki Srbi stigli prodati ili dati u najam svoju imovinu nakon uspostave NDH te kako je i u malim mjestima bila prisutna pohlepa za imovinom koja je ostala iza iseljenih ili interniranih Srba i Židova. Uz iseljavanje Srba s područja Podravine i Kalničko-bilogorskog prigorja usko je vezano i pitanje njihove imovine. Pojavili su se i problemi koji su stvarali poteškoće općinskim vlastima i lokalnom hrvatskom stanovništvu. Općina Sokolovac, pretežno nastanjena srpskim pravoslavnim stanovništvom, u rujnu 1941. godine nije uspijevala naplatiti općinske namete jer su preostali Srbi živjeli na rubu egzistencije. Naime, izvan općinskih granica Srbi nisu imali pravo javno tržiti i prodavati svoje proizvode pa je sajamska trgovina, nekada vrlo razgranata, u ovom dijelu kopri-
vničke Bilogore gotovo u potpunosti zamrla. Općinski načelnik u Sokolovcu zaključuje kako bi bilo dobro da Kotarska oblast u Križevcima, koja je donijela zabranu kupovanja robe od Srba, u što skorije vrijeme ukine tu zabranu »jer ta mjera pogađa više hrvatski narod i Državu, nego li one protiv kojih je uperena«.⁴¹ Hrvati su tako bili bez mogućnosti nabave proizvoda koje su mogli kupiti samo kod pojedinih Srba. U sličnim problemima našla se i Općina Rasinja iz koje su Srbi najmasovnije iseljavani. Iako je srpska imovina podijeljena slugama, nakon iseljavanja Srba nitko više nije vodio mnogo računa o stoci i poljima.⁴²

Prisilna iseljavanja Srba iz Podravine i Kalničko-bilogorskog prigorja

Početak srpnja 1941. godine Državno ravnateljstvo za ponovu izdaje kotarskim predstojnicima posebne upute o formiranju specijalnih ureda za iseljavanje u kotarskom središtu. Osim toga, zadatak kotarskih predstojnika bio je odrediti i pripremiti mjesta, tzv. sabirališta za prolazni boravak iseljenika. Ondje su iseljenici provodili

37 Posebno je revno vršeno postavljanje povjerenika na imanja iseljenih ili interniranih Srba na području Općine Sokolovac. Na svako veće srpsko imanje postavljen je povjerenik, a taj se posao intenzivirao nakon masovnih iseljavanja 16. kolovoza 1941. godine. Tako je do 29. kolovoza 1941. godine postavljeno 18 povjerenika na napuštena imanja Srba iseljenih 16. kolovoza 1941. godine. (HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 483., 14948/41).

38 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 466., 8535/41.

39 Isto, kutija 475., 11564/41.

40 Isto, kutija 458., 5583/41; kutija 489., 17415/41.

41 Isto, kutija 488., 17240/41.

42 HDA, Velika župa Zagorje, kutija 11., 188/41.

nekoliko dana u posebnim prostorijama, odvojeno muškarci od žena. U sabiralištu je moralo biti pitke vode i rasvjete i morala je biti osigurana liječnička služba. Uhićenja su se odvijala najčešće noću na temelju pismenih, telefonskih i telegrafskih naloga Državnog ravnateljstva za ponovu. Svaka uhićena osoba mogla je ponijeti do 50 kilograma pr-tljage, a od trenutka uhićenja za put do sabirališta trebala se spremati u roku od 30 minuta. Prilikom deportacije uhićenika iz sabirališta u logor trebalo ih je opskrbiti hranom.⁴³ Prvi su iz Podravine i križevačkog kotara iseljavani pravoslavni svećenici. Naime, oni su, uz učitelje, trgovce, općinske službenike, suce, obrtnike, liječnike i odvjetnike, bili vrh intelektualne elite koja je bila nepoćudna u novostvorenoj NDH. Među uhićenima s područja kotara Koprivnica bili su Dimitrije Joka, pravoslavni svećenik iz Plavšinaca sa ženom i sinom, Čoporda Milorad, pravoslavni svećenik iz Velikog Poganca sa sinom, Vukavić Stevan, pravoslavni svećenik iz Velike Mučne sa suprugom i šestero malodobne djece, Stojanović Dositej, upravitelj manastira Lepavine i Pavlica Joakim, kaluđer u manastiru Lepavina.⁴⁴ Uhapšeni su odvedeni 14. srpnja iz Koprivnice u Caprag. S područja kotara Križevci u logor u Caprag 11. srpnja 1941. godine odvedeni su Jovo Vračević i njegova supruga iz Rovišća, Venjamin Pavlovsky, paroh iz Salnika i njegova supruga te Božo Vitas, paroh iz Križevaca i njegova supruga.⁴⁵ Dana 11. srpnja iz Čukovca u kotaru Ludbreg u logor u Capragu deportiran je paroh Teodor Zimovnov.⁴⁶ Pravoslavni svećenik iz Male Črešnjevce, paroh Antonije Gajić, nestao je prije uhićenja ostalih svećenika.⁴⁷ Pravoslavni svećenici bili su uhićivani bez obzira na nacionalnu pripadnost. Tako se među njima nemalo puta našlo Rusa, Ukrajinaca i Crnogoraca koji su uglavnom redovito vraćani iz logora u Sisku u svoje parohije. Međutim, iznimke potvrđuju pravila. O tome svje-

doči protojerej Teodor Zimovnov iz Bolfana (mjesto između Ludbrega i Koprivnice) koji je ondje bio paroh 20 godina. »Svoju dosadašnju parohiju napustio sam 11. jula 1941. godine pod sledećim okolnostima: u 3 sata posle podne 9 ustaša skupa sa 4 žandarma opkolili su parohijski stan, ušli unutra i naredili meni i mojoj kćeri: 'U roku od pola sata spremite se na put, uzmite šta je za vas potrebno hrane za nekoliko dana.' Na pitanje kuda nas budu otpremili žandari nisu odgovorili.«⁴⁸ Ustaše i žandari su protojereja Zimovnova s kćerkom otpremili u Sisak, a potom u Beograd. Za razliku od njega, Rus Venjamin Pavlovski, emigrant koji je služio kao paroh u Salniku nedaleko Vrbovca, pušten je iz logora u Sisku nekoliko dana nakon uhićenja 11. srpnja 1941. godine. Međutim, neki predmeti koji su mu bili oduzeti u logoru u Capragu nisu mu odmah vraćeni. Za njih je, kao i za predmete oduzete bolfanskom parohu, urgirao predstavnik ruske emigracije u NDH. On je tražio da se Pavlovskom vrati novac, sat, srebrna doza za cigarete i zlatne naušnice oduzeti prilikom dovođenja u logor Caprag. Također, tražio je da se Zimovnovu, koji je već tada bio u Srbiji, vrati cjelokupna imovina, tj. da se predstavniku ruske kolonije u Ludbregu dopusti preuzeti predmete iz parohova stana.⁴⁹ Budući da su ruski emigranti bili prihvaćeni kod ustaškog režima, predmeti su vraćeni. Prema evidenciji Državnog ravnateljstva za ponovu, do početka jeseni 1941. godine s područja Đurđevca podržavljena je jedna zgrada, s područja kotara Koprivnice pet, s područja Ludbrega jedna, a s područja Križevaca dvije zgrade. Na području Đurđevca također je podržavljeno šest poduzeća, na području Koprivnice tri, a na području Križevaca i Ludbrega po jedno poduzeće.⁵⁰

Dobrovoljna iseljavanja u Srbiju

Dobrovoljna iseljavanja u Srbiju bila su relativno česta. Svatko tko se želio dobrovoljno iseliti

43 Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, str. 142.

44 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 1840., Popis deportiranih u logor Caprag.

45 Isto.

46 Isto.

47 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 456., 5005/41 i kutija 495., 19430/41.

48 HDA, Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača - Zh, kutija 486., 37578-37579.

49 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 490., 17960/41.

50 Isto, kutija 504., 22697/41.

iz NDH trebao je sastaviti molbu za iseljavanje, popuniti dvije kartice generalija i dvije imovinske kartice, od kojih je jedna ostajala osobi koja popunjava, a druga se slala Državnom ravnateljstvu za ponovu. Kod dobrovoljnog iseljavanja iseljenici su također trebali biti preseljeni preko logora, a sa sobom su mogli ponijeti između 1 000 i 1 500 dinara. Stvari su, u prvom redu, mogle ponijeti siromašne obitelji, a popise imovine sastavljali su općinski ili kotarski činovnici. Obitelji koje su se dobrovoljno iseljavale mogle su svoje posjede ostaviti NDH.

Kad su iseljeni prvi pravoslavni svećenici, lokalno srpsko stanovništvo uvidjelo je da su iseljavanja postala realnost. Iako još nije bilo masovnih iseljavanja (osim u okolici Virovitice, Donjeg Miholjca, Podravske Slatine i Našica, odakle su iseljavani kolonizirani solunski dobrovoljci), sasvim je sigurno da je lokalno srpsko stanovništvo bilo zatečeno odlaskom najutjecajnijih članova lokalne zajednice. Dotad su već počinjeni i zločini u Gudovcu (neposredna blizina Križevaca), uhićenja utjecajnijih trgovaca, obrtnika, vojnih lica i predratnih političara koji se nisu vratili iz zatočeništva te otpuštanja srpskih činovnika iz službe, što je zacijelo zastrašilo lokalne Srbe. Stoga su pojedinci podnosili molbe za iseljavanje iz svojih domova. Tako su Milan i Gajo Vujanović, učenici iz Rovišća, 15. srpnja, neposredno nakon iseljavanja lokalnog pravoslavnog svećenika, molili propusnicu za Beograd. Oni vrlo jednostavno obrazlažu svoju molbu: »Mi smo tamo polazili školu i zbog toga bismo željeli, da se odselimo tamo, a i zbog toga što smo pravoslavne vjere.« Nisu tražili da nose svoje stvari, već tek onoliko koliko je potrebno učenicima (knjige, bilježnice i odjeća).⁵¹ Ova molba je, čini se, napisana u strahu, tj. u želji za što bržim iseljavanjem iz NDH. Naime, iz okolice Rovišća potjecale su i prve žrtve ustaškog zločina u Gudovcu, o kojem su stanovnici okolnih sela znali čak i pojednosti. Razlozi iseljavanja bili su ponajčešće egzistencijalne prirode. Mnogi su selili jer su bili otpušteni iz svoje službe. Tako su i Milan Zorčić, profesor u koprivničkoj gimnaziji i njegova supruga ostali bez primanja koja bi im bila

dovoljna za daljnji život u Koprivnici. Naime, supruga Milana Zorčića ostala je bez posla, a dobili su i dijete 17 dana prije nego što je Milan napisao molbu (21. srpnja 1941. godine) za preseljenje u Beograd. On molbu opravdava i činjenicama da se u Beogradu nalazi sva njihova rodbina i da je molbe za preseljenje u Beograd pisao i prije, u vrijeme Banovine Hrvatske.⁵² Na područjima gdje su većinom živjeli Hrvati, tj. gdje su Srbi živjeli tek pojedinačno ili su se doselili iz Srbije zbog zaposlenja, dobrovoljna iseljavanja bila su češća. Primjerice, iz Virja je iselio Milenko Ugrinić sa suprugom Ankom.⁵³ Spomenutih pojedinačnih iseljavanja bilo je više na području Podravine i križevačkog kotara. Međutim, masovna iseljavanja Srba koja su uslijedila zasjenit će ove pojedinačne slučajeve.

Masovna prisilna iseljavanja Srba iz Podravine i Kalničko - bilogorskog prigorja

Neposredno prije masovnih iseljavanja iz Podravine uslijedile su upute kotarskim načelnicima koje je objavilo Državno ravnateljstvo za ponovu. U njima su navedeni svi slučajevi u kojima pojedinci ne trebaju biti iseljeni. Riječ je o mješovitim brakovima, obiteljima čiji su članovi u hrvatskoj vojsci, obiteljima koje su se preobratile na rimokatoličku vjeru, pravoslavnim obiteljima ili osobama koje su se lojalno odnosile prema Hrvatima i prije 1941. godine, Hrvatima koji su se preobratile na pravoslavnu vjeru zbog ulaska u brak, starcima ili staricama samcima i suprugama i djeci odbjeglih Srba (ukoliko su Hrvati).⁵⁴

Da su iseljavanja bila planirana ne samo od strane Državnog ravnateljstva za ponovu, već i od strane lokalnih ustaških logora, vidljivo je iz dopisa Hrvatskog ustaškog logora u Koprivnici krajem srpnja 1941. godine. Ovaj ustaški logor žalio se na činjenicu da nemaju mogućnost čuvanja i obrane hrvatskog pučanstva Općine Sokolovac koja broji 38 sela, »a od toga su 32 sela isključivo Srbi«, iako

⁵² Isto, kutija 448., 2412/41.

⁵³ Isto, kutija 501., 21494/41.

⁵⁴ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Uputa za iseljavanje obitelji dviju vjera, 16/1927-1941, 24. srpnja 1941.

⁵¹ Isto, kutija 444., 1186/41.

Srbi na tom području nisu bili agresivno raspoloženi prema Hrvatima i nisu pružali otpor prilikom uhićenja i prisilno iseljavanja u Srbiju.⁵⁵

Masovna iseljavanja Srba s područja Podravine i križevačkog kotara uslijedila su u kolovozu 1941. godine. Najsustavnija iseljavanja provedena su na području kotara Ludbreg i kotara Đurđevac. Na području Koprivnice i Križevaca iseljavanja su također provođena, ali u manjim razmjerima, osim u slučaju sela Osijek Vojakovački. S područja kotara Đurđevac, gdje su Srbi bili nastanjeni samo u Grabovnici i Velikoj i Maloj Črešnjevici nedaleko Pitomače, 16. kolovoza 1941. godine iseljeno je 19 srpskih obitelji,⁵⁶ a s područja Općine Rasinja, koja je u to vrijeme potpadala pod kotar Ludbreg, istog dana iseljeno je 66 srpskih obitelji.⁵⁷ Iseljavanja se prisjeća Tomo Stanković iz Ludbreškog Ivanca: »Imao sam sedam godina kada su nas iseljavali. Sjećam se da je prvo došao seoski načelnik i rekao je da moramo svi na kuće izvijesiti bijele zastave. Kako ja nisam imao bijelu krpu, stavio sam babin oblečak (vestu, op. a.) i stavio je na kuću. Drugi su dan došli ustaše s kamionima. Imali su popis onih koji su trebali iseliti - nekih 7 ili 8 kuća, nas oko 35. Ovi koji su bili sirotinja i koji nisu bili opasnost za hrvatsku državu nisu iseljeni. Ja sam se sakrio i nisam htio doći. Baba je vikala da dođem, pa sam se pojavio. Odveli su nas u Ludbreg, a odatle vlakom u Bjelovar. U Bjelovaru smo bili nekoliko dana i onda je došla naredba da idemo za Srbiju.«⁵⁸ Istog dana iz kotara Koprivnica, pretežno iz Općine Sokolovac (sela Veliki Poganac, Radeljevo Selo, Sokolovac, Lepavina, Srijem, Mali Grabičani, Mala Mučna, Veliki Grabičani, Velika Mučna, Grdak, Prnjavor, Mala Branjska, Vrhovac, Veliki Botinovac i Rasinjica), ali i iz grada Koprivnice, iseljeno je 146 osoba. Dana 17. kolovoza u logor u Bjelovaru pristigle su

764 osobe.⁵⁹ Iseljenici su bili iz kotara Ludbreg, Koprivnica i Đurđevac. Dana 19. kolovoza iseljeni su Srbi iz područja kotara Križevci. Iz Osijeka Vojakovačkog iseljavanje je bilo potpuno, dok su iseljavanja iz Malih Sesveta, Pobrđana, Vojakovca, Kraljevca, Svetog Ivana Žabna i Brezovljana bila samo djelomična. Tog su dana iseljene 364 osobe iz Osijeka Vojakovačkog, 9 iz Vojakovca, 3 iz Velikih Grabičana, 16 iz Križevaca, 2 iz Svetog Ivana Žabna, 3 iz Kraljevca, 18 iz Brezovljana, 5 iz Rovišća, 3 iz Velikog Brezovca, 2 iz Radeljeva Sela, 6 iz Rasinjice, 6 iz Velikog Poganca, 2 iz Sokolovca, 4 iz Gradeca i 2 iz Male Mučne.⁶⁰ Prilikom iseljavanja s područja kotara Ludbreg iseljenici su popunjavali upitni list u kojem su pitanja bila vezana ponajprije za pokretnu i nepokretnu imovinu, a potom i za političku opredijeljenost.⁶¹ Za ostale kotare nisam pronašao takav upitni list, što ne znači da ga iseljenici nisu popunjavali.

Da iseljavanja iz gradova, poput Koprivnice i Križevaca, nisu bila potpuna, kao iz nekih sela ludbreškog, križevačkog i đurđevačkog kotara, svjedoči činjenica da je u Koprivnici početkom listopada, dakle nakon masovnih iseljavanja Srba, još uvijek bilo 118 grko-istočnjaka, i to 30 muškaraca, 29 žena i 59 djece. Dakako, velik broj njih već je najavio prijelaz na rimokatoličku vjeru, a neki koprivnički Srbi već su i prije prešli na rimokatoličanstvo ili grkokatoličanstvo pa se nisu našli na ovom popisu.⁶²

55 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 451., 3453/41.

56 Isto, kutija 495., 19430/41.

57 Isto, kutija 466., 8363/41. Iseljavanja iz Općine Rasinja učinjena su u Segovini (20 obitelji), Belanovom Selu (16 obitelji), Ivančecu (6 obitelji), Lukovcu (1 obitelj) i Prkosu (23 obitelji).

58 Usmeni iskaz autoru dao Tomo Stanković (1933.) iz Ludbreškog Ivanca 1. rujna 2012.

59 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 466., 8544/41. Vidljivo je da je iz Križnice iseljeno 20 osoba, iz Grabovnice 11, iz Velike Trešnjevice 67 i iz Male Trešnjevice 7 osoba. (Kotar Đurđevac). Budući da su iseljenici u logor Bjelovar iz Križnice vraćeni kućama (bili su po nacionalnosti Rumunji), iz kotara Đurđevac u Srbiju iseljeno je 86 osoba. Dana 16. kolovoza 1941. iz kotara Ludbreg u logor Bjelovar iseljeno je 513 Srba. Iza iseljenih ostalo je 136 konja, 17 ždrebadi, 425 komada rogatog blaga, 644 svinja, 4 313 peradi, naknadno je priraslo 17 komada svinja i jedno tele. Žito je uskladišteno. HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 476., 12079/41. Dakle, s područja kotara Koprivnica tom prilikom iseljeno je 146 Srba.

60 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 467., 8716/41.

61 HDA, Velika župa Zagorje, kutija 10.

62 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 504., 22831/41.

Iseljavanja iz logora u Bjelovaru u Srbiju poduzeta su u vrlo kratkom roku. Već 20. kolovoza jedan dio dopremljenih u logor Bjelovar otpremljen je u Srbiju. Spomenuti dan otpremljeni su Srbi iz područja kotara Đurđevac, njih 83, i iz kotara Ludbreg (18 njih iz Ivančeca, 13 iz Segovine, 11 iz Prkosa i 18 iz Belanova Sela).⁶³ Tri dana kasnije uslijedila je masovna deportacija podravskih Srba u Srbiju. Deportirana je 601 osoba (438 s područja kotara Ludbreg, 142 s područja kotara Koprivnica i 21 s područja kotara Križevci).⁶⁴ Što znači da je nakon 23. kolovoza 1941. godine s područja kotara Ludbreg, kotara Koprivnica i kotara Đurđevac u logoru u Bjelovaru ostalo vrlo malo ljudi, odnosno da je s područja kotara Križevci u logoru ostalo mnogo zatočenika. O tome svjedoči i popis osoba koje su ostale u logoru u Bjelovaru od 22. rujna 1941. godine. Od sveukupno 1 523 osobe, njih 386 potjecalo je iz kotara Križevci, 7 iz kotara Koprivnica i 26 iz kotara Ludbreg.⁶⁵ Od njih je 26. rujna 1941. godine iz logora Bjelovar u Srbiju iseljeno 26 osoba iz kotara Križevci, 10 iz kotara Ludbreg i 9 iz kotara Koprivnica.⁶⁶ Plan za iseljavanje Srba iz NDH u listopadu je postojao, ali on nije realiziran jer su Nijemci zabranili daljnje deportacije u Srbiju.⁶⁷

Molbe za izuzimanjem od prisilnog iseljavanja Srba u Srbiju

Nakon iseljavanja iz svojih sela, stanovništvo je istoga dana vagonima prebačeno u logor u Bjelovaru. Radilo se, dakle, o seljacima koji su imali nešto zemlje i stoke, dok su potpuno siromašni seljaci ostavljeni u svojim kućama. Kad su se spomenuti seljaci našli u logoru u Bjelovaru, većina njih imala je u svojim rodnim selima još uvijek nekoga od rodbine ili prijatelja. Tako su nakon nekog vremena počele stizati molbe za puštanje za-

točenika iz logora u Bjelovaru. Neke od tih molbi bile su pisane šablonski (jer ih je očito za molitelje sastavljala jedna osoba), dok su druge pisane osobno ili diktirane nekoj osobi koja ih je tipkala na stroju. Zanimljivo je da su za one odvedene iz ludbreškog kraja i Vojakovačkog Osijeka molbe podnesene od strane rođaka, susjeda ili prijatelja. Sasvim je jasno da kotarske vlasti nisu priželjkivale vraćanje iseljenih Srba iz logora njihovim kućama jer je jedan dio njihova kućnog inventara i stoke već bio prodan ili razdijeljen, a u neke od njihovih kuća već su bili useljeni Slovenci ili Hrvati iz manje razvijenog dijela Hrvatske. Stoga je na molbama redovito stajalo da kotarska oblast ne predlaže puštanje spomenutog kući. Sadržaji molbi bili su slični, ali motivi za pisanje različiti. Jovanka Dulikravić iz Velikog Poganca uputila je molbu za puštanje oca Đure Barberića iz Male Rijeke koji je s ostalim Srbima odveden 16. kolovoza 1941. godine u Bjelovar. Ona piše da se otac nikada nije bavio politikom »te mu je jedina svrha života bila obradba njegova posjeda za koji je živio kao i za svoju obitelj.« U molbi je vidljiva njena zabrinutost za činjenicu da će u posjed velik 20 jutara biti uvedeni novi kolonisti te da se neće voditi računa o dijelu nasljedstva koji bi ona trebala primiti nakon smrti svojih roditelja.⁶⁸ Molbu istog sadržaja piše i Draga Ostojić iz Ribnjaka za oca Đuru Osmana iz Duge Rijeke.⁶⁹ Istu su pisali i roditelji Simo i Savka Popović iz Bolfana za sina Đuru Popovića koji je kao zaposlenik tvrtke Plan u Zagrebu bio interniran sa zagrebačkim Srbima u logor Sisak već u srpnju 1941. godine. Njegovi roditelji i maloljetna sestra preobratili su se na rimokatoličku vjeru, a dobili su i rješenje od Nadbiskupskog stola u Zagrebu da i njihov sin može prijeći na rimokatoličku vjeru.⁷⁰ Molba koju su podnijeli Mladen Đurašević, Đuro Cindori i Petar Hižin za Mladena Osmana iz Duge Rijeke, iseljenog sa svojim sumještanima 16. kolovoza 1941. godine u logor Bjelovar sadržavala je podatke o tome da je Osman bio pristaša Samostalne demokratske stranke i da je proživljavao razne neugodnosti u

63 Isto, kutija 466., 8552/41.

64 Isto, kutija 468., 9008/41.

65 Isto, kutija 487., 16944/41.

66 Isto, kutija 491., 18087/41.

67 Vidi: Karakaš-Obradov, Migracije srpskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske, str. 806-807 i ondje navedeni izvori i literatura.

68 Isto, kutija 500., 21419/41.

69 Isto, kutija 488., 17203/41.

70 Isto, kutija 456., 5252/41.

svom selu zbog zalaganja za suradnju HSS-a i SDS-a. Unatoč molbi, kotarska oblast u Ludbregu predlaže da se Mladen Osman ne pusti kući jer je njegov posjed krajem rujna 1941. godine već bio koloniziran hrvatskim stanovništvom.⁷¹ Milan Pavković iz Velikog Poganca piše molbu za puštanje svog rođaka Radovana Vrapčevića. Običnim seljacima nije bilo jasno zašto se iseljavaju njihovi susjedi, rođaci i prijatelji koji se nikada nisu bavili politikom. Tako Pavković piše: »Radi osiguranja mira i poredka u državi znadem vrlo dobro, da se u pojedinim momentima kad to zahtjevaju viši državni interesi, imadu politički ljudi izsaknuti - odstraniti i staviti pod pasku, jer to zahtjevaju i sami propisi o držanju mira i poredka - ali kako se on ni iz daleka nemože u takove ubrajati koji se nikada politikom bavio nije, već jedino svojim gospodarstvom te kao miran i pošten čovjek zaslužuje, da ga se kao valjana i mirna gospodara zaštititi na njegovu posjedu...«⁷² Na kraju svih molbi poslanih za Srbe s područja kotara Ludbreg stajalo je mišljenje kotarskog predstojnika. Ono je uvijek izgledalo jednako: »Dostavlja se prednja molba za neiseljenje, da predmetnoga ne bi bilo nikako uputno vratiti na njegovo gospodarstvo, jer je na području ovog kotara kolonizacija na posjede iseljenih Srba u punom tečaju. Povratkom iseljenog Srbina na njegovo gospodarstvo došlo bi do toga, da se sa njegovog posjeda sa kojeg je on iseljen, mora izseliti na njegov posjed kolonizirani Hrvat, što bi dovelo do velike zbrke i negodovanja, a time bi bio i autoritet vlasti porušen.« Međutim, većina molbi je u samom početku bila beskorisna jer su uhićeni Srbi s područja kotara Ludbreg u vrijeme podnošenja molbe u velikom postotku već bili preseljeni u Srbiju. U boljem položaju bili su seljaci iz kotara Križevci koji nisu odmah nakon uhićenja prebačeni u Srbiju. Posebno je dirljiva molba djeda Drage Vitanović udane Besedić. On piše molbu za puštanje unuke koja je 19. kolovoza slučajno iz Grdaka (Općina Sokolovac) otišla u posjet roditeljima u Osijek Vojakovački. Budući da se našla u Osijeku Vojakovačkom u vrijeme racije i odvođenja u logor, iako već odavno udata,

71 Isto, kutija 488., 17203/41.

72 Isto, kutija 488., 17203/41.

uhićena je s gotovo svim stanovnicima sela.⁷³ Molbe su upućivane i za uhićene iz sela Salnik u kotaru Križevci iz kojeg su iseljeni brojni Srbi. Tako je molba za puštanje iz logora u Bjelovaru poslana i za Nikolu Bubanovića, sina Petra Bubanovića, lokalnog mlinara i veleposjednika koji je u vrijeme Kraljevine Jugoslavije o svojem trošku sagradio i osnovnu školu u Salniku. Za Bubanovića je molbu potpisao 41 sumještatin Hrvat, uglavnom pripadnici bivše Hrvatske seljačke stranke.⁷⁴ Hrvatski seljaci iz sela Vrhovac (kotar Koprivnica) molili su za obitelj svog sumještatina Cvetka Savića koja je također poslana u logor u Bjelovaru. Suseljani ističu da se Savići nikada nisu željeli učlaniti u Jugosoko i da su se oduvijek sukobljavali s lokalnim pravoslavnim svećenikom, a njihovom najvećom prednošću ističu činjenicu da se jedan od sinova Cvetka Savića želio oženiti s Hrvaticom u rimokatoličkoj crkvi. Molbu je potpisalo 14 Hrvata, mještana Vrhovca.⁷⁵ Ovakvih kolektivnih molbi za lokalne Srbe bilo je i u drugim mjestima kalničko-podravске regije.⁷⁶

Kolektivne molbe pisali su i stanovnici Općine Sokolovac. Nakon pojedinačnih iseljavanja 16. kolovoza s područja kotara Koprivnica, u strahu da će i oni biti iseljeni, 22. kolovoza 1941. godine 27 stanovnika Općine Sokolovac uputilo je molbu da ih se ne iseli iz njihovih kuća. U molbi ističu dobre odnose s lokalnim Hrvatima, a potom se pozivaju na Budakov govor koji je održao u Virovitici: »nije ništa upereno proti pravoslavicima koji u ovoj našoj državi žive i koji nemaju ništa niti sa Srpstvom niti sa Boljševizmom«. Spomenuti seljaci spremni su čak ustupiti jedan dio svojih posjeda »najnužnijima« da bi mogli ostati u svojim kućama. Molbu je očigledno pisao najškolovaniji među njima, Mijo Pavković, trgovac iz Velikog Poganca, a potpisali su ga seljaci iz Velikog Poganca, Malog Botinovca, Ribnjaka, Sokolovca, Grdaka, Koprivničke Reke, Rasinjice, Male Branjske i Velike

73 Isto, kutija 538., 38804/41.

74 Isto, kutija 488., 17203/41.

75 Isto.

76 Kao primjer treba navesti molbu žitelja Brezovljana za Emila Čopordu (HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 491., 18104/41.).

Branjske.⁷⁷ Njima u prilog nikako nije išlo anonimno pismo nekog Hrvata s područja Sokolovca koji je teško optuživao preostale Srbe, navodeći imena i prezimena onih koji vrijeđaju poglavnika dr. Antu Pavelića i koji su neprijatelji Hrvatske. Taj nepismeni anonimni Hrvat uspio je zainteresirati nekog iz Državnog ravnateljstva za ponovu jer su neki dijelovi njegova pisma podcrtani.⁷⁸

Molbe su pisali i zatočeni seljaci. Tako su uhićeni seljaci iz Vojakovačkog Osijeka, gdje je iseljeno praktički čitavo selo, pisali molbe iz logora Bjelovar. U svim molbama stoji da su zatočeni spremni prijeći na grkokatoličku vjeru, da su bili prijateljski raspoloženi prema hrvatskom narodu i da su se spremni uvijek pokorovati državnoj vlasti. Usprkos tim molbama sačuvanim u fondu Državnog ravnateljstva za ponovu, Dragutin Penava, zapovjednik logora u Bjelovaru, smatrao je da su mještani Osijeka Vojakovačkog »po kazni dignuti iz svojih kuća zbog toga što su u selu napadnuti ustaše, molbama ne bi trebalo izaći ususret, izuzev onih gdje su ostale samo žene, a sudbina muževa je do danas neizvjesna«.⁷⁹

Primjeri otpuštanja iseljenika iz iseljeničko-useljeničkih logora

Nekoliko je skupina onih koji su iz sabirnih preseljeničkih logora pušteni svojim kućama. Prvu skupinu predstavljaju oni koji su u takve logore dovedeni pogreškom. Politika ustaških vlasti prema pravoslavicima u NDH koji nisu bili Srbi znatno se razlikovala od politike koju su vodili prema Srbima. Objašnjenje takve politike proizlazilo je iz činjenice da su to građani njima prijateljskih država. Navedeni obziri nisu bili tako jasno izraženi nakon formiranja NDH. Oni su se počeli poštivati tek kad je upozoreno da se proganjaju građani spomenutih zemalja. Primjerice, Flora Vaso iz Križnice kod Pitomače 16. kolovoza 1941. godine zatvoren je u logor u Bjelovar s nekolicinom stanovnika Križnice i Srbima iz Općine Pitomača.

Kasnije, nakon što je već bio otpremljen u logor, ustanovljeno je da je on po nacionalnosti Rumunj, a po vjeri pravoslavac. Flora je, kao i ostali Rumunji iz Križnice, pušten iz logora kao pripadnik rumunjske nacionalnosti, a nakon puštanja zatražio je da mu se vrati oduzeti kukuruz.⁸⁰ Slična puštanja iz logora događala su se i nakon uhićenja pravoslavnih svećenika po nacionalnosti Rusa, Makedonaca, Crnogoraca ili Ukrajinaca.

Drugu skupinu puštenih iz logora predstavljaju Srbi koji su imali neku vezu u državnim strukturama NDH. Takvih je u ruralnim zonama bilo znatno manje nego u gradovima. Iz logora u Bjelovaru na molbe svojih poznanika, prijatelja ili rođaka pušten je rijetko koji Srbin. Ponekad su molbe pisali i zatočenici iz logora. Neke od tih molbi su uvažene a zatočenici pušteni natrag svojim kućama. Tako je i Mileva Ban iz Kraljevca kraj Svetog Ivana Žabna iz logora puštena svojoj kući. Pravi su problemi nastali nakon njezina povratka. Naime, starješina sela Kraljevac vratio joj je ključeve, ali kad je za to saznao općinski načelnik, ponovno joj ih je oduzeo i otjerao ju. Nakon toga ona se obratila Državnom ravnateljstvu za ponovu s molbom da je puste natrag u njezin stan kako bi se mogla baviti poljskim radovima i obrađivati zemlju.⁸¹ Iz logora u Bjelovaru 25. rujna 1941. godine puštena je i obitelj Jove Klisurića, učitelja iz Vojakovca. On je 9. rujna 1941. godine uputio molbu Državnom ravnateljstvu za ponovu u kojoj ističe da su on i njegova djeca podnijeli molbu za prijelaz na grkokatoličku vjeru te da mu je jedina želja da, ukoliko bude iseljen iz NDH, njegov posjed ostane »ubogoj sirotinji iz Hrvatskog zagorja« koju su on i njegovi roditelji »othranili i udomili« još davno prije rata.⁸² Jovo Klisurić nije pušten kad i njegova obitelj, a Općinsko poglavništvo u Vojakovcu 25. rujna, dakle istog dana kad se njegova obitelj vraća na svoj posjed, piše dopis u kojem ističe kako je naslovu poznat »u tančine rad i političko djelovanje učitelja Klisurića koji je izricao svoje Srpstvo, pa se Hrvati ovdašnji čude i pitaju kako je moguće da se jedna najbogatija

77 Isto, kutija 491., 18104/41.

78 Isto, kutija 490., 18008/41.

79 Isto, kutija 500., 21419/41.

80 Isto, kutija 509., 25720/41.

81 Isto, kutija 523., 32627/41.

82 Isto, kutija 485., 16112/41.

srpska obitelj koja je po učitelju svome članu Jovi bila politički uvijek istaknuta vraća iz logora i prima natrag svoju imovinu. Narod nehotice dolazi do zaključka da je ovim postupkom omalovažen ugled oblasti pa se naslov moli, da žurno posreduje makar i brzojavno da se ta obitelj Klisurića ponovo opozove i uputi u logor radi iseljavanja«. Vraćanje Klisurića u logor postalo je za općinu Vojakovac i njezina načelnika još važnije jer je 29. rujna naručio koloniste Hrvate koji su trebali nastaniti Klisurićev posjed.⁸³ Iz ovog je vidljivo kako su sve problemi mogli nastati povratkom Srba jer je njihova imovina u velikom broju slučajeva već bila raspodijeljena. Iz logora u Bjelovaru Srbi s područja kotara Križevci, Koprivnica, Đurđevac i Ludbreg gotovo su uvijek puštani pojedinačno ili u manjim skupinama. Sasvim je nejasno jesu li zatočenici iz Osijeka Vojakovačkog puštani iz logora u Bjelovaru jer na kartonima otpuštenih ne stoji kada su dotični otpušteni svojim kućama ni koja je njihova točna adresa. Budući da su u Osijeku Vojakovačkom 1941. godine živjele obitelji s istim imenima i prezimenima kućegospodara ili kućegospodarica, pa čak i s istim brojem članova obitelji, možemo zaključiti da je možda tek vrlo mali broj Srba iz Osijeka Vojakovačkog pušten na slobodu. Naime, broj otpuštenih iz Osijeka i obližnjih sela kotara Ludbreg i ukupan broj puštenih prema kartonima iz logora Požega se ne slažu.

Treću skupinu zatočenika koji su pušteni predstavljaju skupno pušteni Srbi iz Osijeka Vojakovačkog te pojedinačno Srbi iz Belanovog Sela, Radeljeva Sela i još nekoliko srpskih sela iz kotara Ludbreg. Riječ je o velikoj skupini Srba koji su djelomično pušteni svojim kućama iz logora u Bjelovaru, a djelomično iz logora u Požegi. Dana 14. listopada 1941. godine Josip Rožanković, ravnatelj Državnog ravnateljstva za ponovu, izvršio je pregled logora u Požegi i ondje našao još 1 335 zatočenika. Za posljednji transport u Srbiju odabrao je 450 osoba, i to 362 osobe iz kotara Ludbreg i Križevci, a 98 osoba iz kotara Garešnica. Ostale iseljenike trebalo je otpustiti kućama (kotari Virovitica, Grubišno Polje, Našice), a zatoče-

nike iz kotara Garešnica tek nakon što se zaprimi popis zakletih članova četničkog udruženja. Međutim, Nijemci su odbili primiti taj posljednji transport zbog velikog broja ilegalnih useljenika koji su svakodnevno prelazili preko granice, ali se njemački predstavnik dr. Beissner zauzeo da se transport primi kod njemačkih vlasti u Srbiji.⁸⁴ Od njega se ipak odustalo jer su krajem listopada obustavljeni svi transporti u Srbiju. Iz Osijeka Vojakovačkog, Prkosa i Belanovog Sela 7. studenoga 1941. godine otpušteno je 340 osoba (301 iz Osijeka Vojakovačkog i 39 iz ostalih sela), a iz kotara Garešnica 114 osoba.⁸⁵ U međuvremenu, 24. listopada 1941. godine iz logora Požega kućama je pušteno još 311 osoba, Srba s područja kotara Garešnica i Našice. Prilikom otpuštanja iz logora Požega predstavnici obitelji potpisali su da se odriču prava traženja odštete za one pokretnine koje ne bi našli kod kuće, tj. da se odriču prava na odštetu ako je posjed naseljen.⁸⁶ Iz kartona puštenih iz logora Požega moguće je vidjeti koliko se Srba iz kotara Križevci i Ludbreg 7. studenoga 1941. godine vratilo kućama. Činjenica da su Srbi iz tih sela pušteni kućama uzrokovala je veliku paniku kod A. J. Kapetanovića, voditelja pokretnog ureda za kotare Đurđevac, Ludbreg, Križevci i Koprivnica: »Prema izvještaju ravnateljstva Zavoda za kolonizaciju broj 14722/41 u kome se izvještava, da će oko 450 osoba biti povraćenih iz logora iz razloga toga, što isti nemogu biti preseljeni. Nadalje mi se naredjuje da oni koji se vrate natrag dobiju svoju zemlju da ju imam istima izručiti. ... Slobodan sam umoliti ravnateljstvo ponove da bi me što žurnije izvijestili o imenima onih, koji će biti povraćeni svojim kućama.«⁸⁷

84 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 1848.; HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 516., 29275/4

85 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 511., 26497/41.

86 Isto, kutija 513., 27184/41.

87 Isto, kutija 517., 29549/41.

83 Isto, kutija 490., 17957/41.

Naseljavanje Slovenaca i Hrvata na imanja iseljenih Srba

Vrlo je malo podataka o tome koliko je Slovenaca naseljeno, kao i o njihovu položaju u pojedinim krajevima NDH. Podaci o broju Slovenaca na području pojedinog kotara razlikuju se s obzirom na datiranje dokumenta u kojem se govori o broju naseljenih Slovenaca. U fondu Državnog ravnateljstva za ponovu, Hrvatskom državnom arhivu, fondu Urad za podržavljeno lastnino NDH u Zagrebu i Arhivu Republike Slovenije sačuvani su dokumenti koji govore o strukturi i položaju Slovenaca nastanjenih na području kotara Križevci, Koprivnica, Ludbreg i Đurđevac.

Vidljivo je da je na području Vojakovca već od srpnja bilo nastanjeno nekoliko Slovenaca. Njihov se broj povećao nakon iseljavanja Srba iz Osijeka Vojakovačkog i Vojakovca. Međutim, vidljivo je i da su ti Slovenci bili na teret Srbima koji nisu iseljeni. Tako se četrdesetak slovenskih obitelji prehranjivalo kod preostalih Srba. Općinsko poglavarstvo u Vojakovcu poslalo je dopis Uredu za iseljavanje iz Križevaca u kojem je stajalo da od 21. ožujka 1942. godine Slovenci s područja Općine Vojakovac više neće biti na teret preostalim Srbima. Predlaže preseljenje Slovenaca na područje susjedne Općine Sveti Ivan Žabno gdje također ima Srba, ali, kako ističe načelnik općine Vojakovac Jembrek, radi se o imućnijim seljacima.⁸⁸ Općina Sveti Ivan Žabno odbila je taj prijedlog smatrajući da bi one koji ne žele sami zarađivati za kruh trebalo deportirati na prisilan rad u radne logore. Osim toga, vidljivo je da je na području Općine Vojakovac bilo smješteno 368 Slovenaca. Većina njih već je odselila iz križevačkog kraja u neke druge dijelove NDH pa ih je početkom 1942. godine preostalo 155 (52 njih brinuli su se sami o sebi, a ostali su bili na prehrani kod Srba). Socijalna struktura preostalih 103 bila je ovakva: privatni činovnici, tvornički radnici, građevinski radnici, šumski radnici, krojači, sedlari, postolari, mlinari, šoferi, strojovođe, mesari, željezničari, oružnici, preglednici financijske kontrole, ratari, domaćice i

djeca. Prema popisima sačuvanim u Arhivu Republike Slovenije, na području kotara Križevci bilo je naseljeno 230 osoba ili 57 obitelji,⁸⁹ odnosno 225 osoba,⁹⁰ dok je u Hrvatskom državnom arhivu sačuvan podatak o 330 naseljenih Slovenaca, odnosno 132 obitelji.⁹¹

Oskudni su podaci i za kotar Koprivnicu. Prema izvješću Ravnateljstva Zavoda za kolonizaciju iz Zagreba od 29. listopada 1941. godine, na posjed bivšeg vlasnika Steve Rakića u Sokolovcu useljena je obitelj iz Maribora od šest članova, na posjed parohije u Velikoj Mučnoj useljene su dvije obitelji iz Maribora od 14 članova, na posjed Bože Danilovića useljena je jedna obitelj iz Svete Ane, na posjed Steve Danilovića useljena je još jedna obitelj iz Svete Ane, a na dobro parohije u Plavšincu useljene su četiri obitelji iz Brežica od 20 članova.⁹² Na području kotara Koprivnica Slovenci su bili nastanjeni u selima Veliki Poganac, Mali Poganac, Lepavina, Ribnjak i Koprivnička Rijeka. Bilo ih je 83, od čega ih je 38 bilo nezaposlenih.⁹³

Na području kotara Đurđevac je do 2. listopada useljeno 15 Slovenaca, tj. četiri obitelji i tri osobe bez obitelji. Svi oni, logično, nastanjeni su na imanje pravoslavne crkve u Velikoj Črešnjevici. Prema popisu načinjenom nakon njihova doseljavanja, vidljivo je da su spomenuti Slovenci uglavnom bili općinski bilježnici, namještenici, bankovni činovnici i slično. Nitko od njih nije bio zemljoradnik.⁹⁴ Za kotar Ludbreg nedostaju podaci.

Ustaške vlasti su na imanja iseljenih Srba željele naseliti i hrvatsko stanovništvo iz prenapučenih krajeva, siromašnih područja ili bezemljaše.

89 ARS, Urad za podržavljeno lastnino NDH u Zagrebu, kutija 17. i kutija 28.

90 ARS, Urad za podržavljeno lastnino NDH u Zagrebu, kutija 3. i 4.

91 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 504., 22697/41.

92 Zvonimir Despot, *Vrijeme zločina - Novi prilozi za povijest koprivničke Podravine 1941. - 1948.*, Zagreb - Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, str. 59.

93 ARS, Urad za podržavljeno lastnino NDH u Zagrebu, kutija 3. i 4.

94 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 499., 21093/41.

88 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 1776.

Početak kolonizacije i agrarne reforme podudara se s uspostavom NDH. Ustaške vlasti trebale su svim dijelovima zemlje osigurati mogućnost prehrane. Budući da svi dijelovi NDH nisu bili jednako plodni i jednako gusto naseljeni, ustaše su vršile kolonizaciju na prostorima s kojih su iseljeni Srbi. Idealno rješenje za ustaške vlasti bilo je naseljavanje plodnih krajeva Slavonije i Srijema odakle je bilo iseljeno najviše Srba, osobito bivših solunskih dobrovoljaca i njihovih potomaka. Zahtjeva za kolonizaciju u plodne dijelove Hrvatske, ponajviše Slavonije i Srijema, bilo je i prije Drugog svjetskog rata. Međutim, u tome se periodu najčešće udovoljavalo solunskim dobrovoljcima koji su mahom bili podrijetlom iz Bosne i Hercegovine, Like, Srbije i Crne Gore. Nakon iseljavanja Srba iz Slavonije i Srijema, na njihova imanja u prvom se redu naseljavaju stanovnici iz pasivnih krajeva (Hercegovci, Bosanci, stanovnici hrvatskih otoka (Brač), Ličani, Gorani, Žumberčani i stanovnici Dalmatinske zagore) te stanovništvo prenapučenih predjela (Prigorje, Hrvatsko zagor-

je, Podravina). Pozivi hrvatskom stanovništvu da se naseli na prazne srpske posjede u Slavoniji, ali i u nove kolonije, bili su česti u tadašnjim hrvatskim glasilima. Jedan od razloga kolonizacije na prostore Slavonije, kako piše Ivan Balta, bila je promjena dotad nepovoljnog nacionalnog sastava stanovništva koji je stvoren nakon kraja Prvog svjetskog rata i naseljavanje srpskog stanovništva (solunskih dobrovoljaca) u te predjele. Kolonizacija u NDH provođena je preko zadruge Zemlja i grupe Gruda. Prvi val kolonizacije proveden je 1941. godine. Taj je val ujedno bio i najopsežniji, dok su kasnije kolonizacije bile znatno slabijeg intenziteta. Koloniziranje hrvatskih doseljenika izvršeno je na području Podravine i Križevačkog prigorja. Međutim, na posjede iseljenih Srba u tome kraju uglavnom su naseljeni njihovi siromašni susjedi, a ne Hrvati iz drugih kotara. Sljedeće tablice pokazuju strukturu koloniziranih doseljenika u pojedinim naseljima, njihov broj, odnosno broj obitelji i vrijeme njihova doseljavanja.

Kotar Đurđevac

Naselje	Broj koloniziranih obitelji
Mala Črešnjevica	1 obitelj iz Općine Pitomača
Grabrovnica	3 obitelji iz Općine Pitomača
Velika Črešnjevica	15 obitelji iz Općine Pitomača
Ukupno	19 obitelji

Kotar Koprivnica⁹⁵

Naselje	Broj koloniziranih obitelji - 47 koloniziranih obitelji na području Općine Sokolovac potječu iz hrvatskih kuća u kotaru Koprivnica (ZZK, kutija 84)
Grdak	3 obitelji
Jeduševac	1 obitelj
Lepavina	3 obitelji
Mala Branjska	2 obitelji
Mali Grabičani	5 obitelji
Mali Poganac	2 obitelji
Povelić	1 obitelj

⁹⁵ HDA, Zavod za kolonizaciju NDH, kutija 84.

Plavšinac	4 obitelji
Prnjavor	1 obitelj
Radeljevo Selo	6 obitelji
Rasinjica	1 obitelj
Sokolovac	8 obitelji
Srijem	1 obitelj
Velika Mučna	4 obitelji
Veliki Botinovac	2 obitelji
Veliki Poganac	7 obitelji
Vrhovac	3 obitelji
Ukupno	54 obitelji

Kotar Križevci⁹⁶

Naselje	Broj koloniziranih obitelji
Vojakovački Osijek	7 obitelji (5 obitelji iz Općine Vojakovac u Vojakovački Osijek, 2 obitelji iz Općine Sveti Petar Orehovec u Vojakovački Osijek (rujan/listopad 1941.) (ZZK, kutija 85)
Brezovljani	1 obitelj iz Općine Sveti Ivan Žabno u Brezovljane (ZZK, kutija 85)
Ukupno	8 obitelji

Kotar Ludbreg⁹⁷

Naselje	Broj koloniziranih obitelji (svi kolonizirani u rujnu/listopadu 1941.)
Belanovo Selo	18 obitelji (12 obitelji iz Općine Mali Bukovec, 1 obitelj iz Općine Rasinja) (ZZK, kutija 77)
Čukovec	2 obitelji (2 obitelji iz Vojakovačkog Osijeka, kotar Križevci) (ZZK, kutija 85)
Duga Rijeka	32 obitelji (17 obitelji iz Općine Martijanec, 9 obitelji iz grada Ludbrega, 5 obitelji iz Vojakovačkog Osijeka) (ZZK, kutija 77, ZZK, kutija 85)
Ivančec	3 obitelji (5? Obitelji iz grada Ludbrega) (ZZK, kutija 77)
Ivanec Ludbreški	16 obitelji (11 obitelji iz grada Ludbrega, 1 obitelj iz Općine Mali Bukovec) (ZZK, kutija 77)
Lukovec	3 obitelji (2 obitelji iz grada Ludbrega, 1 obitelj iz Općine Mali Bukovec) (ZZK, kutija 77)
Mala Rijeka	11 obitelji (9 obitelji iz grada Ludbrega, 1 obitelj iz Općine Rasinja, 1 obitelj iz Vojakovačkog Osijeka) (ZZK, kutija 77, ZZK, kutija 85)
Prkos	25 obitelji (10 obitelji iz grada Ludbrega, 4 obitelji iz Općine Rasinja, 5 obitelji iz Općine Mali Bukovec, 1 obitelj iz Općine Martijanec, 3 obitelji iz Vojakovačkog Osijeka) (ZZK, kutija 77, ZZK, kutija 85)
Segovina	19 obitelji (9 obitelji iz grada Ludbrega, 5 obitelji iz Općine Rasinja, 3 obitelji iz Općine Mali Bukovec, 2 obitelji iz Općine Vojakovac) (ZZK, kutija 77, ZZK, kutija 85)
Ukupno	131 obitelji

⁹⁶ HDA, Zavod za kolonizaciju NDH, kutija 85.

⁹⁷ HDA, Zavod za kolonizaciju NDH, kutija 77. i 85.

Zaključak

Iseljavanja s područja kotara Ludbreg, Križevci, Koprivnica i Đurđevac započela su odvođenjem pravoslavnih svećenika i njihovih obitelji u logor Caprag. U prvoj polovici srpnja uhićeno je devet svećenika i monaha i 13 članova njihovih obitelji. Od njih je pušten jedan svećenik i njegova supruga nakon što je ustanovljeno da je svećenik Rus. Nakon prvih uhićenja uslijedila su dobrovoljna iseljavanja. Njih je na području Podravine i Kalničkog prigorja moralo biti vrlo malo, ali je vidljivo da su ona izrazitija u područjima gdje pojedini Srbi nisu bili domicilno stanovništvo, odnosno gdje su bili u manjini ili doseljenici iz Srbije. U kolovozu 1941. godine započela su značajnija masovna iseljavanja Srba iz spomenute zone. Iseljavanja s područja Podravine i Kalničkog prigorja bila su većih razmjera na području kotara Ludbreg. Nakon masovnog uhićenja provedenog 16. kolovoza 1941. godine, preko logora u Bjelovaru u Srbiju je iseljeno oko 500 osoba. S područja Koprivnice iseljavanja su obuhvatila ponajviše sela u Općini Sokolovac i tek poneko domaćinstvo u samoj Koprivnici. Odatle je, istog dana kad i iz kotara Ludbreg i Đurđevac, iseljeno oko 150 osoba. Na području kotara Đurđevac iseljavanja su obuhvatila tri srpska sela na obroncima Bilogore (Veliku i Malu Črešnjevicu i Grabovnicu) te pravoslavno stanovništvo Križnice koje je bilo rumunjske nacionalnosti. Ondje je 16. kolovoza 1941. godine uhićeno 105 ljudi. Budući da su Rumunji pušteni svojim kućama, 85 Srba deportirano je iz logora u

Bjelovaru u Srbiju. Na području kotara Križevci Srbi su uhićeni 19. kolovoza 1941. godine. Najmasovnije uhićenje bilo je u selu Osijek Vojakovački odakle su u logor Bjelovar deportirane 364 osobe. Jedan dio uhićenih iz križevačkog kotara pušten je svojim kućama u kolovozu i rujnu 1941. godine. Međutim, najveći broj uhićenih iz kotara Križevci pušten je u studenom 1941. godine, nakon deportacije u logor Požega. Prema popisu načinjenom 3. rujna 1941. godine, čini se da su iz kotara Križevci do tog dana bile iseljene svega 23 osobe. Prema istom dokumentu, do tog su datuma s područja kotara Koprivnica u Srbiju iseljene 142 osobe, s područja kotara Đurđevac 85 osoba, a s područja kotara Ludbreg 486 osoba.⁹⁸ Međutim, prema poimeničnim popisima iseljenika, moguće je vidjeti da je s područja kotara Ludbreg iseljeno 508 Srba, s područja kotara Koprivnice 160 iseljenika, s područja kotara Đurđevac 86, a s križevačkog kotara 52 osobe, uključujući pravoslavne svećenike i njihove obitelji. Moguće je, dakle, zaključiti da je iz područja Podravine i Kalničkog prigorja iseljeno najmanje 806 osoba, izuzevši pojedinačne iseljenike, dakle one koji su legalnim ili ilegalnim putem iselili u Srbiju. Što se tiče srpske imovine, čini se da je ona predana na korištenje ili siromašnom hrvatskom stanovništvu ili doseljenim Slovincima kojih je najviše bilo na području kotara Križevci. Tek je manji broj zgrada i poduzeća bio podržavljen, tj. preuzet od strane Državnog ravnateljstva za ponovu.

⁹⁸ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 473., 11063/41.

Prilog I. Srbi pušteni kući iz logora Požega.⁹⁹

Ime i prezime kućedomaćina	Broj osoba	Adresa	Datum puštanja iz logora
Andelić Gajo	5	Osijek 35	7. XI.
Andelić Stevo	2	Osijek 21	7. XI.
Andelić Milan	6	Osijek 30	7. XI.
Andelić Dušan	5	Osijek 34	7. XI.
Andelić Mijo	2	Osijek 31	7. XI.
Cetušić Milka	1	Osijek 15	7. XI.
Cetušić Mitar	4	Osijek 25	7. XI.
Cetušić Nikola	3	Osijek 75	7. XI.
Cetušić Milko	4	Osijek 75	7. XI.
Cetušić Simo	8	Osijek 22	7. XI.
Cetušić Soka	2	Osijek 37	7. XI.
Cetušić Đuro	6	Osijek 22	7. XI.
Cetušić Milutin	3	Osijek 22	7. XI.
Cetušić Angelina	3	Osijek 74	7. XI.
Cetušić Milan	6	Osijek 16	7. XI.
Cetušić Nikola	6	Osijek 24	7. XI.
Cetušić Kata	1	Osijek 74	7. XI.
Cetušić Gajo	4	Osijek 10/74	7. XI.
Cetušić Pero	5	Osijek 116	7. XI.
Črljenica Milovan	5	Prkos 20	7. XI.
Čoporda Jovo	7	Brezovljani 36	7. XI.
Dragašević Branko	5	Osijek 63	7. XI.
Dragašević Gajo	5	Osijek 60	7. XI.
Dragašević Mijo	3	Osijek 68	7. XI.
Dragašević Milan	5	Osijek 60	7. XI.
Dragašević Simo	4	Osijek 64	7. XI.
Dragašević Tomo	6	Osijek 63/123	7. XI.
Dulikravić Nikola	3	Osijek 22	7. XI.
Ivanić Tomo	2	Osijek 70/10	7. XI.
Popović Jovo	6	Velike Sesvete 41	7. XI.
Ratković Nikola	5	Vojakovac 22	7. XI.
Vitanović Jovo	5	Osijek 85	7. XI.
Vitanović Kata	2	Osijek 5	7. XI.
Vitanović Mijo	3	Osijek 12/9	7. XI.
Vitanović Milan	3	Osijek 1	7. XI.
Vitanović Milan	5	Osijek 18	7. XI.
Vitanović Milek	4	Osijek 121/3	7. XI.
Vitanović Milka	2	Osijek 25	7. XI.
Vitanović Milka	3	Osijek 81/13	7. XI.
Vitanović Nikola	3	Osijek 92	7. XI.
Vitanović Nikola	2	Osijek 58	7. XI.
Vitanović Nikola	3	Osijek 4	7. XI.
Vitanović Nikola	4	Osijek 6/3	7. XI.
Vitanović Ruža	4	Osijek 19	7. XI.
Vitanović Simo	3	Osijek 9/11	7. XI.
Vitanović Simo	4	Osijek 120	7. XI.
Vitanović Simo	9	Osijek 13/7	7. XI.

⁹⁹ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 1852. Ovaj se popis donekle podudara s popisom koji je Državni ravnatelj za ponovu poslao Zavodu za kolonizaciju 4. studenoga 1941. godine. Međutim, kod osoba kod kojih su stavljeni upitnici, sasvim je jasno da nisu pušteni 7. studenog 1941. godine. Štoviše, lako je moguće da su neki kartoni puštenih jednostavno izdani u duplikatu pa su pouzdani tek podaci za osobe uz koje je navedena točna adresa i datum puštanja.

Vitanović Vaso	4	Osijek 15	7. XI.
Vitanović Vaso	3	Osijek 84	7. XI.
Vučić Mijo	4	Osijek 77	7. XI.
Vučić Mijo	4	Osijek 6/47	7. XI.
Vučić Mijo	4	Osijek 6	7. XI.
Vučić Pero	5	Osijek 77	7. XI.
Kelemenčić Đuro	3	Osijek 34	7. XI.
Kelemenčić Milan	4	Osijek 34	7. XI.
Vitanović Milka	2	Osijek (?)	?
Vitanović Nikola	2	Osijek (?)	?
Vitanović Ilinka	1	Osijek (?)	?
Vitanović Nikola	4	Osijek (?)	?
Vitanović Nikola	3	Osijek (?)	?
Vitanović Nikola	3	Osijek (?)	?
Vitanović Samojlo	5	Osijek (?)	?
Vitanović Simo	4	Osijek (?)	?
Vitanović Simo	11	Osijek (?)	?
Vitanović Stevo	4	Osijek (?)	?
Vitanović Vaso	5	Osijek (?)	?
Vitanović Vaso	3	Osijek (?)	?
Vučić Mijo	4	Osijek (?)	?
Milošević Draga	4	Osijek 10	7. XI.
Novković Nikola	5	Osijek 2	7. XI.
Radanac Jovo	5	Osijek 75	7. XI.
Radanac Pero	4	Osijek 75	7. XI.
Radanović Dušan	6	Osijek 71/6	7. XI.
Radanović Đuro	7	Osijek 66/11	7. XI.
Radanović Đuro	5	Osijek 33/24	7. XI.
Radanović Gajo	2	Osijek 70/1	7. XI.
Radanović Jovo	5	Osijek 73	7. XI.
Radanović Simo	2	Osijek 65	7. XI.
Radanović Vaso	5	Osijek 26/5	7. XI.
Vučić Mijo	4	Osijek (?)	?
Vučić Mijo	4	Osijek (?)	?
Radotić Gajo	4	Osijek 20/4	7. XI.
Radotić Jovo	3	Osijek 34	7. XI.
Vučić Sava	5	Osijek	
Raić Jula	3	Osijek 21/36	7. XI.
Vujanović Lazo	4	Rovišće	10. IX.
Škorić Eva	2	Prkos 24	7. XI.
Vincek Jovo	4	Osijek 26	7. XI.
Vincek Pero	4	Osijek 4	7. XI.
Vitanović Aleksa	2	Osijek 108/5	7. XI.
Vitanović Draga	3	Osijek 8/20	7. XI.
Vitanović Đuro	5	Osijek 16/17	7. XI.
Vitanović Đuro	5	Veliki Grabičani 18	7. XI.
Vitanović Eva	3	Osijek 8	7. XI.
Vitanović Gajo	3	Osijek 9/11	7. XI.
Vitanović Gajo	4	Osijek 5	7. XI.
Vitanović Gajo	8	Osijek 17	7. XI.
Vitanović Goranka	3	Osijek 13	7. XI.
Vitanović Jovo	6	Osijek 92	7. XI.
Vranković Luka	5	Belanovo Selo 22	7. XI.

Prilog II. Srbi pušteni iz logora u Bjelovaru (popisani su samo oni koji se ne ponavljaju u popisu puštenih iz logora Požega).¹⁰⁰

Ban Mileva	1	Kraljevac	
Biketa Stevo	2	Kraljevac 8	6. IX.
Bubanović Marko	3	Veliki Brezovac	
Bubanović Nikola	4	Salnik	27. IX.
Cetušić Anđa	1	Vojakovački Osijek	
Cetušić Boja	1	Vojakovački Osijek	
Cetušić Ljuba	1	Vojakovački Osijek	
Cetušić Srevo	5	Vojakovački Osijek	
Cetušić Mila	3	Vojakovački Osijek	
Čoporda Joso	2	Križevci	
Čoporda Milan	3	Brezovljani 34	26. VIII.
Čoporda Nikola	2	Brezovljani 39	
Čoporda Slavko	5	Brezovljani 46	
Dević Milan	1	Velike Sesvete	
Dević Miloš	2	Sveti Ivan Žabno	25. IX.
Dragašević Mijo	2	Vojakovački Osijek	
Dragašević Pero	2	Vojakovački Osijek	
Eberbe Božidar	1	Vojakovac	
Horvat Bara	1	Vojakovački Osijek	
Fortuna Ruža	1	Vojakovački Osijek	
Ivanić Tomo	2	Vojakovački Osijek	
Janković Draga	4	Vojakovački Osijek	
Klisurić Nikola	6	Vojakovac 110	25. IX.
Kokotović Đuro	3	Križevci	
Laloš Dušan	2	Rovišće	
Medak Jovo	3	Vojakovački Osijek	
Miljanović Jovo	10	Velike Sesvete	11. IX.
Popović Jovo	7	Velike Sesvete	
Predojević Stevo	1	Vojakovac	
Radanac Gojko	1	Križevci	
Radanović Milovan	2	Vojakovački Osijek	
Radanović Simo	3	Vojakovački Osijek	
Rakić Mihajlo	2	Križevci	
Rakić Milutin	1	Križevci	
Ratković Nikola	4	Pobrđani	27. IX.
Stanković Marica	1	Vojakovački Osijek	
Vitanović Draga	5	Vojakovački Osijek	10. XI.
Vitanović Ljuba	2	Vojakovački Osijek	
Vitanović Mihajlo	6	Vojakovački Osijek	
Vitanović Mijo	8	Vojakovački Osijek	

¹⁰⁰ HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 1853. Pouzdani su tek oni podaci uz koje stoji točan datum puštanja i adresa puštenih osoba. Posebno su nepouzdana podaci za Osijek Vojakovački jer za većinu podataka nije posve jasno jesu li predmetni pušteni iz logora u Bjelovaru ili su iz Bjelovara otpremljeni u logor u Požegu pa odande pušteni kućama.

Popis literature

Izvori

Objavljeni izvori

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, Knjiga II., Prisutno stanovništvo po veroispovesti, Beograd, 1938.

Zbornik zakona i naredaba NDH, knjiga 1., Zagreb, 1941.

Tiskovine

Narodne novine, 17. travnja 1941.

Narodne novine, 1. svibnja 1941.,

Narodne novine, 8. svibnja 1941.

Narodne novine, 9. svibnja 1941.

Narodne novine, 20. svibnja 1941.

Narodne novine, 24. lipnja 1941.

Narodne novine, 14. kolovoza 1941.

Narodne novine, 25. kolovoza 1941.

Narodne novine, 20. rujna 1941.

Hrvatski narod, 19. travnja 1941.

Hrvatski narod, 23. travnja 1941.

Hrvatski narod, 30. travnja 1941.

Hrvatski narod, 27. srpnja 1941.

Hrvatski narod, 29. srpnja 1941.

Hrvatski narod, 26. kolovoza 1941.

Hrvatski narod, 25. rujna 1941.

Novi list, 30. travnja 1941.

Novi list, 7. svibnja 1941.

Novi list, 12. lipnja 1941.

Arhivska građa

Hrvatski državni arhiv (HDA), Zagreb.

Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek.

Velika župa Zagorje.

Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (ZKRZ-Zh).

Zavod za kolonizaciju NDH.

Arhiv Republike Slovenije (ARS), Ljubljana.

Urad za podržavljeno lastnino NDH u Zagrebu.

Kazivači

Tomo Stanković (1933.), Ludbreški Ivanec, 1. rujna 2012.

Literatura

Bartulin, Nevenko. 2007. Ideologija nacije i rase: ustaški režim i politika prema Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. - 1945. u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 39., str. 209-241.

Bjelić, Miodrag. 2008. *Sabirni ustaški logor u Slavonskoj Požegi 1941. godine*, Beograd.

Despot, Zvonimir. 2007. *Vrijeme zločina - Novi prilozi za povijest koprivničke Podravine 1941. - 1948.*, Zagreb-Slavonski Brod.

Ferenc, Tone. 1979. *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941. do 1945.*, Ljubljana - Beograd.

Goldstein, Ivo, Goldstein, Slavko. 2001. *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb.

Goldstein, Ivo. 2008. *Hrvatska 1918. - 2008.*, Zagreb.

Goldstein, Ivo. 2006. Iseljavanje Srba i useljavanje Slovenaca u NDH 1941. godine u: S. Jerše, Med srednjo Evropo in Sredozemljem: *Vojetov zbornik*, Ljubljana, str. 595-605.

Heđbeli, Živana. 2001. Ponova - Arhivsko gradivo Ureda za podržavljeni imetak Nezavisne Države Hrvatske u: *Ljetopis SKD Prosvjeta*, str. 511-521.

Jelić-Butić, Fikreta. 1977. *Ustaše i Nezavisna država Hrvatska*, Zagreb.

Karakaš-Obradov, Marica. Migracije srpskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3 (2011), str. 801-826.

Krizman, Bogdan. 1980. *Pavelić između Hitlera i Musolinija*, Zagreb.

Lisac, Andrija-Ljubomir. 1956. Deportacije Srba iz Hrvatske 1941., *Historijski zbornik*, sv. IX., Zagreb, str. 125-145.

Milošević, Slobodan. 1981. *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, Beograd.

Neubacher, Hermann. 2004. *Specijalni zadatak Balkan*, Beograd.

Rivelli, Marko Aurelio. 1999. *Nadbiskup genocida*, Nikšić.

Škiljan, Filip, Prisilna iseljavanja Srba iz Mo-slavine, *Historijski zbornik*, god. LXV., 1(2012), str. 149-169.

Tomasevich, Jozo. 2010. *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941. - 1945.*, Okupacija i kolaboracija Zagreb.

Živković, Nikola, Kačevanda, Petar. 1998. *Srbi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Beograd.

Summary

Coercive Mass Emigration of Serbs from Podravina and Kalnik Foothills in the Summer and Early Autumn of 1941

Key words: Second World war, Serbs, NDH (Independent State of Croatia), migrations, emigration camps, Podravina, Križevci, 1941.

The author writes of the Serbs who were displaced from districts of Ludbreg, Koprivnica, Đurđevac and Križevci in 1941. Upon archival, published sources, literature and by word of mouth the author outlines events connected with the removal of the Serbs to migration camps, their exodus to Serbia and releasing of those from the village Vojakovački Osijek. Some examples of release applications are also shown in the paper as well as a list of those released and information on Slovenian and Croatian settlers who took over the Serbs' property.